

Nilufar O'. **SULAYMONOVA,**

O'qituvchi, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz, O'zbekiston

E-mail: nilufarsulaymonova961@gmail.com, ORCID: 0009-0008-6557-5813

SHDPI professori, p.f.d P.M.Jalolova taqrizi ososida

THE LIFE, JADIDIST MOVEMENT ACTIVITIES, AND LITERARY-SCHOLARLY LEGACY OF ABDULLA GULSHANIY

Annotation

This article examines the life and work of Abdulla Gulshaniy (1898-1978) - a poet, translator, and public figure who holds a significant place in the history of 20th-century Uzbek literature and the Jadid movement but has not yet been sufficiently studied - within a broad historical and cultural context. Based on historical and biographical sources, as well as recent textual research, the article analyzes his birth in Shahrisabz and education at the Mir-i-Arab Madrasa in Bukhara; his involvement in the Jadid movement and organization of a local youth group; the repressions he faced in 1919; his professional activities during the Soviet era; and his scholarly research regarding the art of poetic enigmas (muammo) and the translation of classical Eastern literature.

Key words: Abdulla Gulshaniy, Jadidism, Kesh, Shahrisabz, Mir-i-Arab Madrasa, "Tuhfat ul-ahbob", the art of poetic enigmas, literary heritage.

ЖИЗНЬ АБДУЛЛЫ ГУЛЬШАНИ, ЕГО ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ДЖАДИДИСТСКОМ ДВИЖЕНИИ, А ТАКЖЕ ЕГО ЛИТЕРАТУРНОЕ И НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ.

Аннотация

В статье рассматривается жизнь и творчество Абдуллы Гульшани (1898-1978), поэта, переводчика и общественного деятеля, занявшего достойное место в истории узбекской литературы и джадидизма XX века, но до сих пор недостаточно изученного, в широком историко-культурном контексте. На основе историко-биографических источников, а также новейших текстологических исследований анализируются его рождение в Шахрисабзе, образование в медресе Мир Араб в Бухаре, вступление в движение джадидов и создание местной молодежной группы, репрессии 1919 года, работа в советскую эпоху, а также научные исследования в области перевода образцов классической восточной литературы и науки проблематизации.

ABDULLA GULSHANIY HAYOTI, JADIDCHILIK HARAKATIDAGI FAOLIYATI VA ADABIY-ILMIY MEROSI

Annotatsiya

Maqolada XX asr o'zbek adabiyoti va jadidchilik tarixida munosib o'rin egallagan, ammo hanzugacha yetarlicha o'rganilmagan shoir, tarjimon va jamoat arbobi Abdulla Gulshaniy (1898-1978) hayoti va faoliyati keng tarixiy-madaniy kontekstda yoritiladi. Uning Shahrisabzda tug'ilib, Buxoro Mir Arab madrasasida tahsil olgani, jadidlar harakatiga qo'shilib mahalliy yoshlar guruhini tashkil etgani, 1919-yildagi qatag'oni, sovet davridagi mehnat faoliyati hamda Sharq mumtoz adabiyoti namunalarini tarjima qilish va muammochilik ilmi bo'yicha olib borgan ilmiy izlanishlari tarixiy-biografik manbalar, shuningdek so'nggi yillardagi matnshunoslik tadqiqotlari asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Abdulla Gulshaniy, jadidchilik, Kesh, Shahrisabz, Mir Arab madrasasi, "Tuhfat ul-ahbob", muammochilik ilmi, adabiy meros, "Risolayi muammoyi manzum".

Kirish. O'zbek adabiyoti va jadidchilik tarixida XX asr boshlarida faoliyat yuritgan ko'plab ijodkorlarning ilmiy-adabiy merosi bugungi kunga qadar to'liq ilmiy muomalaga kiritilgani yo'q. Xususan, Qashqadaryo vohasining qadimiy markazi Shahrisabz (tarixiy Kesh)dan yetishib chiqqan g'azalxon shoir, tarjimon va muammochilik ilmining bilimdoni Abdulla Gulshaniy (1898-1978) faoliyati ham shular jumlasidandir. U nafaqat adabiyot va tarjimonlik sohasida, balki mintaqada jadidchilik g'oyalarining tarqalishida ham faol ishtirok etgan shaxslardan biri sifatida alohida e'tiborga loyiqdir.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda jadidchilik harakati tarixini xolis va ilmiy asosda qayta o'rganishga bag'ishlangan keng ko'lamli tadqiqotlar amalga oshirildi. Biroq bu jarayonda tadqiqotchilar e'tibori asosan Toshkent, Samarqand va Buxoro kabi yirik ilmiy-madaniy markazlarda faoliyat yuritgan jadid namoyandalarga qaratilib kelindi. Natijada Qashqadaryo vohasi, xususan, Kesh (Shahrisabz) mintaqasidagi jadidchilik harakati vakillarining faoliyati va merosi hanzugacha yetarlicha

yoritilmay qolmoqda. Ushbu maqola aynan shu bo'shliqni qisman to'ldirishga, mintaqaviy jadidshunoslikka o'ziga xos hissa qo'shishga qaratilgan.

Shoirming hayoti va faoliyati bir necha tarixiy bosqichni - Buxoro amirligi davri, jadidchilik harakati, sovet hokimiyatining o'rnatilishi hamda undan keyingi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni - o'z ichiga oladi. Shu bois uning shaxsiy taqdiri orqali nafaqat bir insonning, balki butun bir avlod ziyolilarining tarixiy yo'lini kuzatish mumkin bo'ladi. Mavzuning dolzarbligi, avvalo, shundaki, Abdulla Gulshaniyning 16 mingdan ortiq misradan iborat adabiy-ilmiy merosi hanzugacha to'liq nashr etilmagan va keng ilmiy jamoatchilikka yetkazilmagan bo'lib, bu mahalliy adabiyotshunoslik va jadidshunoslik uchun jiddiy bo'shliq hisoblanadi.[1]

Ushbu maqolaning maqsadi - Abdulla Gulshaniyning hayot yo'li, jadidchilik harakatidagi faoliyati va ilmiy-adabiy merosini mavjud biografik va memuar manbalar, shuningdek so'nggi yillarda e'lon qilingan matnshunoslik tadqiqotlari

asosida tizimli tarzda yoritish, uni umumjadidchilik harakati kontekstida baholash hamda meros masalasidagi hal etilmagan muammolarni ko'rsatib berishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tadqiqotda tarixiy-biografik metod, xronologik tahlil, manbashunoslik yondashuvi hamda qiyosiy-tipologik metoddan foydalanildi. Asosiy manba sifatida shoirning shogirdi, jurnalist va adib Abdivoy Rahim tomonidan to'plangan xotira va suhbat materiallari, yozuvchi Sa'dulla Siyoyevning "Guliston" jurnalida e'lon qilingan maqolasi, O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti mutaxassislarining bergan ma'lumotlari, shuningdek J. Jo'rayevning Gulshaniy tarjimachilik merosiga bag'ishlangan so'nggi matnshunoslik tadqiqoti jalb etildi.[2] Qiyosiy tahlil uchun Buxoro va Samarqand mintaqalarida XX asrda faoliyat yuritgan boshqa mumtoz an'ana davomchilari haqidagi ma'lumotlardan foydalanildi. Ma'lumotlar shoirning tug'ilishidan vafotigacha bo'lgan davr bo'yicha xronologik tartibda tizimlashtirilib, uch yo'nalish - (1) ta'lim va shakllanish davri, (2) jadidchilik harakatidagi faoliyati, (3) sovet davridagi mehnat va ijodiy faoliyati - bo'yicha tahlil qilindi.

Tadqiqot metodologiyasi. Abdulla Gulshaniy 1898-yilning bahor oyida Shahrisabz shahrining Zingaron mahallasida kosib oilasida dunyoga keldi. Olti yoshidan mahalliy maktabda tahsil olib, 13 yoshida Qur'oni karimni yod olgan uchun "qori" unvoniga sazovor bo'ldi. 18 yoshida Buxoroga borib, shahar ta'lim tizimining eng nufuzli o'quv dargohlaridan biri - Mir Arab madrasasida tahsilni davom ettirdi.

Buxoro amirligi madrasalarida ta'lim jarayoni asosan diniy va dunyoviy fanlarning uyg'unligiga asoslangan bo'lib, talabalar bilim darajasiga ko'ra a'lo, avsat va adno guruhlariga bo'lingan, dars jarayoni ko'pincha faol munozara shaklida olib borilgan. Yirik madrasalarda to'liq kurs o'qib tugatish o'n yildan o'ttiz yilgacha davom etishi mumkin edi. Aynan shunday muhitda Abdulla Gulshaniy Sharq mumtoz adabiyoti - Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Firdavsiy, Bobur, Fuzuliy, Amir Xusrav Dehlaviy asarlarini chuqur o'rgandi va shu ta'sirda o'zi ham "Gulshaniy" taxallusi bilan she'riyat yozishga kirishdi.[3]

Do'stlari Salimiy va Voiziy bilan hamkorlikda o'zining va zamondoshlarining eng saralangan g'azallarini jamlagan "Tuhfat ul-ahbob" ("Do'stlar sovg'asi") nomli devonni tuzdi.[4] Bunday hamkorlikdagi majmua-devon tuzish an'anasi mumtoz o'zbek adabiyotida keng tarqalgan bo'lib, ko'pincha bir davr yoki bir muhitda ijod qilgan shoirlarning o'zaro ijodiy aloqalarini, adabiy muloqotlarini aks ettiradi.

Tahlil va natijalar. Jadidchilik harakati XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi tarkibidagi turkiy xalqlar orasida, dastlab Qrimda Ismoilbek Gasprinskiy tashabbusi bilan boshlanib, tez orada Turkiston o'lkasi, Buxoro amirligi va Xiva xonligiga ham yoyilgan keng qamrovli ma'rifatparvarlik va ijtimoiy islohotchilik harakati edi. Buxoro amirligida bu harakat mintaqaning o'ziga xos og'ir ijtimoiy-siyosiy sharoitida kechdi: 1910-yildan boshlab jadidchilik tashkiliy tus ola boshladi, yashirin "Tarbiyai atfol" jamiyati tuzildi, keyinchalik esa uning negizida "Yosh buxoroliklar" siyosiy tashkiloti shakllandi. Harakatning yetakchi mafkurachilari - Abdurauf Fitrat, Sadriddin Ayniy, Mahmudxo'ja Behbudiy va Fayzulla Xo'jayev - amirlik tuzumini isloh qilish, ta'lim tizimini yangilash va usuli jadid maktablari sonini ko'paytirish g'oyalari ilgari surdilar.

Buxoroda tahsil olish davrida Abdulla Gulshaniy aynan shu harakat yetakchilari - Sadriddin Ayniy, Abdurauf Fitrat, Mahmudxo'ja Behbudiy - bilan yaqindan tanishdi va ularning ta'sirida jadidlar harakatining faol ishtirokchisiga aylandi. Shahrisabzga qaytgach, u mahalliy yoshlardan iborat jadid guruhini tuzishga erishdi; bu guruh boshlig'i Mulla Islomqul

To'qsabo bo'lib, a'zolari orasida turli kasb egalari - soatsoz, kitobfurush, ruhoniylar va boshqalar bor edi. Guruh Buxorodagi Fitrat, Behbudiy va Toshkentdagi Abdulla Qodiriy kabi yetakchi jadidlar bilan doimiy aloqada bo'lib, Turkistonda chiqadigan "Qutulish" gazetasini Shahrisabzga yetkazish hamda mintaqadagi jadid harakatining ahvoli haqida Buxoroga xabar berish vazifasini bajardi.

Shahrisabz - qadimiy Kesh - mintaqasi Buxoro amirligining nisbatan chekka, ammo tarixiy-strategik ahamiyatga ega beklaridan biri bo'lgani bois, poytaxtdagi jadidchilik g'oyalarining viloyatlarga yetib borishi ko'p jihatdan mahalliy faollarning tashabbusi va markaz bilan barqaror aloqasiga bog'liq edi. Abdulla Gulshaniy tashkil etgan guruh aynan shunday aloqani ta'minlagan, mintaqada institutsional shaklga ega bo'lgan noyob namunalardan biri sifatida baholanishi mumkin.[5]

1919-yil bahorida amirlik ayg'oqchilari Abdulla Gulshaniyning otasining uyida qo'lga olib, Shahrisabz begi Said Akromxon to'raning zindoniga tashladilar. Bunga sabab uning amir hukmronligini keskin tanqid qilib, jamiyatda yangilanish g'oyalarini ilgari surgan she'riy asari edi. Bunday qatag'onlar o'sha yillarda Buxoro amirligi hududida jadid faollariga nisbatan keng tarqalgan hodisa bo'lib, ko'plab yosh ziyolilarning taqdiriga og'ir ta'sir ko'rsatgan. Shoir zindonda ekanligi haqidagi noto'g'ri xabar tufayli uning rafiqasi, 19 yoshli Hikoyatxon fojiali vafot etdi; besh oydan so'ng oilasi mol-mulkini sotib va qarz olib, uni zindondan ozod qildirdi.

Hokimiyat sovetlar qo'liga o'tgach, Abdulla Gulshaniy Shahrisabz, Qarshi, Samarqand, Namangan va Buxoro viloyatining turli tumanlarida ma'muriy va matbuot sohasida faoliyat yuritdi, jumladan Qorako'l tumanining "Chorvador" gazetasiga muharrirlik qildi. 1927-1929-yillarda Toshkentdagi O'rta Osiyo firqalari universitetida tahsil oldi. 1939-yilda yangi tashkil etilgan Qamashi tumaniga yuborilib, shu yerda 1957-yilgacha ishladi va pensiyaga chiqqach ham 1978-yilning dekabrighacha Qamashida ijod bilan shug'ullandi.[6]

1962-yilda O'zbekiston FA Til va adabiyot instituti uni ilmiy ishga taklif etdi; shu davrda u Abdurahmon Jomiyning forscha "Risolai muammo" asarini o'zbek tiliga tarjima qildi, shuningdek Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois" va "Xazoyin ul-maoniyy" asarlaridagi minglab baytli muammo namunalarini, boshqa fors mualliflarining muammochilikka oid risolalarini o'zbek tiliga o'girdi.

Muammochilik - mumtoz Sharq she'riyatida keng tarqalgan, ism yoki so'zni turli harfiy-adadiy usullar bilan ramziy tarzda ifodalashga asoslangan murakkab badiiy-intellektual janr bo'lib, uning nazariy asoslari XV asrda, xususan, Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy ijodida yuksak darajaga yetdi. Jomiy bu sohada bir necha risola - jumladan "Risolai muammoi kabir" va "Risolai muammoi sag'ir" - yaratgan bo'lib, ular muammoni to'rt turga (tas'hiliy, tahsiliy, takmiliy, taz'iliy) ajratgan; Navoiy esa forsiy tilda mustaqil "Risolai muammo" ("Mufradot") asarini bitgan. XX asrga kelib bu murakkab risolalar o'quvchilarga aslyatda deyarli tushunarsiz bo'lib qolgani bois, ularni o'zbek tiliga tarjima qilish ehtiyoji yuzaga keldi.

Diqqatga sazovor jihati shundaki, Abdulla Gulshaniyning Jomiy "Risolai muammoyi manzum" asariga qilgan ushbu tarjimasi keyinchalik, 2020-yilda, "Oltin bitiglar - Golden scripts" ilmiy jurnalida filolog J. Jo'rayev tomonidan maxsus matnshunoslik tadqiqoti va matn nashri sifatida ilmiy jamoatchilikka taqdim etildi.[7] Bu holat shoirning muammochilik sohasidagi merosi endilikda akademik matnshunoslik doirasiga kiritilgan boshlaganidan, uning tarjimonlik mahorati zamonaviy sharqshunos olimlar tomonidan ham e'tirof etilayotganidan dalolat beradi.

Shoirdan ikki jildlik "Gulistoni Gulshaniy" devoni, uch jildlik tojikcha she'rlar to'plami, muammo va topishmoqlar jamlangan asarlar hamda "Ariza", "Kunlarim" dostonlari meros qoldi. Uning jami 16 mingdan ortiq misradan iborat qo'lyozma merosi Toshkentdagi qo'lyozmalar fondida saqlanmoqda. 1971-yilda yozuvchi Sa'dulla Siyoyev shoir bilan Qamashida uchrashib, u haqida "Guliston" jurnalida maqola e'lon qildi. Shoirning shogirdi Abdivoy Rahim tomonidan keyinchalik uning "Alvido" g'azallar to'plami va shoir haqidagi xotiralar kitobi nashr etildi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, Abdulla Gulshaniyning taqdiri o'sha davrda yashab ijod etgan boshqa ko'plab mumtoz an'ana davomchilarining taqdiriga o'xshash kechdi. Masalan, Samarqand vohasida shu davrda ijod qilgan Ibn Davlat, Ahlam, Jome', Qutbiy kabi shoirlar ham sovet mafkuraviy bosimi ostida o'z asarlarini ochiq nashr ettira olmagan, ularning qo'lyozmalari asosan avlodlari yoki maxsus arxiv fondlarida saqlanib qolgan[8]. Bu holat XX asr o'zbek mumtoz she'riyati an'alarining rasmiy sho'ro adabiyoti bilan yonma-yon, biroq "pinhona" tarzda izchil davom etganini ko'rsatuvchi umumiy tendentsiya sifatida baholanishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Abdulla Gulshaniy XX asr boshi o'zbek adabiyoti va Kesh (Shahrisabz) hududidagi jadidchilik harakati tarixida muhim o'rin tutgan ko'p qirrali shaxs bo'lgan. Uning Buxoro Mir Arab madrasasida olgan bilimi, jadid yetakchilari bilan aloqasi, mahalliy jadid guruhini tashkil etishdagi tashabbuskorligi va so'nggi yillarda olib borgan tarjimonlik-ilmiy faoliyati mintaqaviy jadidshunoslik va adabiyotshunoslik uchun boy material beradi. Shoirning muammochilik sohasidagi merosining so'nggi yillarda ilmiy muomalaga qisman kirita boshlanishi - xususan, Jomiy risolasi tarjimasining 2020-yilda nashr etilishi - uning ilmiy-adabiy salohiyati hali to'liq baholanmaganidan dalolat beradi. Shoirning 16 mingdan ortiq misradan iborat qo'lyozma merosini to'liq ilmiy tadqiq etish, matnshunoslik nuqtai nazaridan nashrga tayyorlash va uni Qashqadaryo vohasidagi jadidchilik harakati tarixi kontekstida monografik darajada o'rganish bugungi kun o'zbek adabiyotshunosligi oldida turgan dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Ahmadov O. Buxoro madrasalarida ta'lim-tarbiya tizimi (XIX asr oxiri XX asr boshlari) // ilmiy maqola, inlibrary.uz.
2. Jo'rayev J. Abdurahmon Jomiyning "Risolayi muammoyi manzum" asari va uning tarjimasini // Oltin bitiglar - Golden scripts. - 2020. - Vol. 2, No 2. - B. 85-89; shuningdek o'sha jurnalda Gulshaniyning tarjima matni nashr etilgan (90-bet).
3. Rahim A. Abdulla Gulshaniy: xotiralar kitobi. - Toshkent, [nashr yili aniqlanishi lozim].
4. O'ralboy Qobil. "Yangi O'zbekiston" gazetasi, 112-son, 2024.
5. Rahim A. Abdulla Gulshaniy. "Alvido": g'azallar to'plami. - Toshkent.
6. Siyoyev S. Hukumatning avliyosi // "Guliston" jurnali, 1971.
7. Gulshaniy A. Tuhfat ul-ahbob (qo'lyozma devon). - Toshkent: Qo'lyozmalar instituti fondi.
8. Sirojiddinov Sh., Xurramova Z. XX asr o'zbek adabiyotida mumtoz she'riyat an'analari // Oltin bitiglar - Golden scripts. - 2020. - Vol. 2, No 2. - B. 3-14.
9. Pedagogik oliy ta'lim muassasalari talabalarining pedagogik kompetentligini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari N Sulaymonova - International Scientific and Practical Conference on ..., 2023.